
Artykuły i rozprawy

Articles and Dissertations

Beiträge und Abhandlungen

Miron Wolny

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7835-128X>

Cztery podstępny Hannibala pod Kannami (216 p.n.e.) w ujęciu Appiana (*Hann.* 26.111) – transformacje wizerunku Kartagińczyka w służbie rzymskiej propagandy

Piszący ze sporego dystansu czasowego Appian z Aleksandrii¹ w swoim podsumowaniu bitwy pod Kannami (216 p.n.e.) stwierdza, że Hannibal odniósł tam wielkie zwycięstwo dzięki zastosowaniu czterech podstępów wojennych: Ἀννίβας δὲ νίκην ἀρίστην τε καὶ σπάνιον ἐξενεγκάμενος ἡμέρας μῦς στρατηγῆμασι τέσσαρσι². Wzmianka ta, prowokując bardziej szczegółowe przebadanie problematycznej kwestii, implikuje pytania dotyczące ideologicznej roli informacji o bitwie, rzutując jednocześnie na sferę wizerunku Hannibala jako konceptu literackiego podanego ostatecznie przez Rzymian³. Bitwa pod Kannami znajduje bowiem poważne miejsce w rzymskiej kulturze pamięci. Brawurowe starcie wygrane przez kartagińskiego dowódcę Hannibala w toku drugiej wojny punickiej miało szanse zachwiać podstawami młodego jeszcze wówczas Imperium Romanum. W efekcie doświadczenie to wpłynęło na kształtowanie późniejszych postaw elit politycznych, sprzyjając jednocześnie formułowaniu wniosków przydatnych w konstruowaniu samoświadomości Rzymian. Z punktu widzenia historiografii rzymskiej okresu cesarstwa bitwa postrzegana była jako jeden z najpoważniejszych elementów próby, na którą wystawiony został naród rzymski. Zgodnie z zapowiedzianą w *Eneidzie* Wergiliusza koncepcją nadejścia mściciela, który miał wznieść się w przyszłości jako efekt klątwy

¹ Szczytowy okres działania Appiana przypada na czasy dynastii Antoninów, a zebrane w materiale źródłowym (Foc. Bibl. cod. 57) i odniesieniach autobiograficznych pisarza (np. App. Syr. 50.252: καὶ Ἀδριανὸς αὐθις ἐπ' ἐμοῦ) wzmianki pozwalają lokować jego twórczość w okresie panowania Trajana i Hadrianusa; zob. B. Goldmann, *Einheitlichkeit und Eigenständigkeit der Historia Romana des Appian*, Hildesheim 1988, s. 11–24.

² App., *Hann.* 26.111.

³ K. Christ, *Zur Beurteilung Hannibals*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 1968, nr 17(4), s. 479–481; F.W. Walbank, *A historical commentary on Polybius*, t. 2, Oxford 1967, s. 150–155.

królowej Tyru Dydony, wyrzekającej w kierunku Rzymian słynne słowa *exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*⁴, pojawiła się postać wyposażona w szereg cech mających ułatwić dokonanie odwetu⁵.

Hannibal stający do walki z Rzymianami zyskuje w literaturze antycznej szereg pejoratywnych atrybutów, wśród których należy wskazać zarówno chciwość (*avaritia*)⁶, jak i okrucieństwo (*crudelitas*)⁷, a także szereg innych negatywnych cech⁸. Wśród nich ważną i eksponowaną przez Rzymian cechą była również militarna nieuczciwość. Założenie to w sposób plastyczny obrazuje relacja Appiana, mająca na celu pokazanie Hannibala w roli postaci stosującej fortel (στρατήγημα), a więc oszusta (ἄποτεών). Służy temu zniuansowanie przekazu źródłowego celem wyszczególnienia czterech podstępów wojennych. Wedle poczynionych przez Appiana zapisów kartagiński dowódca miał uczynić użytek z podmuchu wiatru (τοῦ τε πνεύματος τῇ φορᾷ), ataku zbiegów, przechodzących uprzednio na stronę Rzymian (οἷς ὑποκριθεῖσιν αὐτομολεῖν), pozorowanej ucieczki części oddziałów (τοῖς προσποιηθεῖσι φεύγειν), aż wreszcie ukrycia części wojsk w wąwozach (τοῖς ἐν μέσαις ταῖς φάραγγι κεκρυμμένοις)⁹. Ta sytuacja miała pogłębić opresję Rzymian i ostatecznie przyczynić się do poniesienia przez nich klęski w bitwie. Znajdując się w trudnym położeniu, w perspektywie czasowej tylko dzięki własnej dzielności i niezłomności będą w stanie ostatecznie dać odpór śmiertelnemu niebezpieczeństwu¹⁰.

Celem przedłożonej pracy jest próba określenia proveniencji wypowiedzi Appiana pod kątem poczynienia rozpoznania, na ile jest ona zależna od przekazu annalistycznego¹¹. Ustaleniom tym służyć będą badania kontekstu relacji Appiana podającej tę wypo-

⁴ Verg. *Aen.* 4.620. Klątwa i symboliczne powołanie do życia mściciela nie jest niczym innym, jak nawoływaniem do wojny Verg. *Aen.* 4.621–624: *qui face Dardanio ferroque sequare colonos/nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires/Litora litoribus contraria, fluctibus undas/imprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque*.

⁵ J. Vogt, *Das Hannibal-Portrait im Geschichtswerk des Titus Livius und seine Ursprünge*, Freiburg im Breisgau 1953 (Diss.), s. 185–205.

⁶ Liv. 22.52.1 podaje znamieny przykład, kiedy po bitwie pod Kannami po żalosnym pobojuwisku przez cały dzień grasuje Hannibal w poszukiwaniu łupów. Inne przykłady *avaritia* zob. J. Vogt, op. cit., s. 45–56.

⁷ G. Brizzi, *Pol. IX, 24, 4–8: Annibale e il suo <doppio>*, [w:] *Studi di storia annibalica*, ed. G. Brizzi, Faenza 1984, s. 27–31; M. Wolny, *Inhumana crudelitas wodza Hannibala*, „Echa Przeszłości” 2014, t. 15, s. 7–18.

⁸ Zastosowany przez zwycięską stronę rzymską aparat pojęciowy na określenie działań i wskazanie profilu wizerunkowego Hannibala w dużej mierze sprzyja zamaskowaniu działań propagandowych podejmowanych przez Hannibala (R. Miles, *Hannibal and propaganda*, [w:] *A companion to the Punic wars*, ed. D. Hoyos, Malden 2011, s. 269–270), dlatego konieczne i istotne jest definiowanie tej „rzymskiej powłoki leksykalnej” – por. R. Stepper, *Politische Parolen und Propaganda im Hannibalkrieg*, „Klio” 2006, nr 88, s. 397–407.

⁹ App., *Hann.* 26.111.

¹⁰ Taka jest generalna wymowa głównego przekazu źródłowego – zob. L. van Gils, C. Kroon, *Discourse-linguistic strategies in Livy's account of the battle at Cannae*, [w:] *Textual strategies in ancient war narrative: Thermopylae, Cannae and beyond*, red. L. van Gils, I. de Jong, C. Kroon, seria: Amsterdam Studies in Classical Philology nr 29, Amsterdam 2019, s. 222.

¹¹ Na temat badań struktury źródeł wykorzystanych przez Appiana zob. M. Buchholz, *Die Quellen des Appian und Dio Cassius für die Geschichte des zweiten punischen Krieges*, Pritz 1872, s. 19–22; A. Klotz, *Appians Darstellung des Zweiten Punischen Krieges. Eine Voruntersuchung zur Quellenanalyse der dritte*

wiedź, jak też analiza szczegółów zawartych przez autora, gdzie oczywiście istotną rolę odgrywać będzie refleksja nad koncepcją dzieła i jego zakotwiczeniem w historiograficznej wizji dziejów rzymskich¹².

Cztery podstępny Hannibala zastosowane pod Kannami to implikacja szerszej prezentacji bitwy, zaczynającej się zarysowaniem przygotowań do starcia, a kończącej się wyliczeniem strat¹³. Przyjęty przez Appiana opis jest dosyć spójny, zaś wyliczenie czterech podstępów zastosowanych przez Hannibala sprawia wrażenie konkluzji dodanej do głównego przekazu¹⁴, co tym bardziej nakazuje zastanowić się nad tym fragmentem jako elementem nadbudowanym względem głównej matrycy przekazu.

Jako pierwszy podstęp Appian wymienia działanie wiatru i w tym wymiarze w swojej „dobudowanej” konkluzji rekapitułuje wcześniejszą informację. Zauważmy, że w toku swojej głównej wypowiedzi dotyczącej bitwy pod Kannami¹⁵ odnosi się do działania czynników atmosferycznych. Autor podnosi wiedzę Hannibala o tym, że zazwyczaj w okolicach południa zrywał się (ἐπιπνέω) w tej okolicy północno-wschodni wiatr (Χῶρος), powodujący zaciemnienie nieba. Wykorzystując to zjawisko, dowódca kartagiński miał ustawić swoich ludzi na tych obszarach, na których byłby ten podmuch z tyłu¹⁶. W sprawozdaniu uderzają wstępnie dwie informacje. Pierwsza z nich dotyczy spostrzeżenia, że Hannibal posiadał wiedzę o tym zjawisku pogodowym. Druga dotyczy umiejętności przekucia tej wiedzy w podstęp skierowany przeciwko Rzymianom¹⁷. Warto podkreślić, że to, co u Appiana stoi w wyraźnej symbiozie, pierwotnie w materiale źródłowym (pozostającym do dyspozycji autora) mogło w istocie stanowić dwa rozdzielne elementy, a więc osobną kwestią była wiedza Hannibala o zjawiskach pogodowych, a osobną umiejętność wykorzystania warunków atmosferycznych do zaaranżowania podstępu. Można wstępnie założyć, że gdy jedno źródło mówiło o rozpoznaniu przez Kartagińczyka specyfiki Italii – także pod kątem pogodowym, drugie dobudowywało na tej bazie historię podstępu. Pozostając przy tym wątku, należy stwierdzić, że bezsprzecznie

Dekade des Livius, Padeborn 1936; Ch. G. Liedl, *Appians <Annibaike>: Aufbau – Darstellungstendenzen – Quellen*, seria: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, 34.1, Berlin 1993, s. 429–462.

¹² G.S. Bucher, *The origins, program and composition of Appian's Roman History*, „Transactions of the American Philological Association” 2000, nr 130, s. 422.

¹³ App. *Hann.* 19.83–25.110.

¹⁴ App., *Hann.* 26.111.

¹⁵ App. *Hann.* 19.83–25.110.

¹⁶ App. *Hann.* 20.87: ὁ δ' Ἀννίβας πρῶτα μὲν, εἰδὼς περὶ μεσημβρίας εὖρον ζοφώδη τὸν χῶρον ἐξ ἔθους ἐπιπνέοντα, προύλαβεν ὅπῃ κατὰ νότου τὸ πνεῦμα ἐμελλεν εἶχειν. Z kolei ze wzmianki Appiana (App. *Hann.* 22.99: καὶ τὸ πνεῦμα κατέβαινε πολὺ καὶ ζοφώδες), a także innych danych zawartych w tym przekazie (App. *Hann.* 22.98–100) wynika, że podmuch sprzyjał również realizacji trzeciego i czwartego podstępu związanego z pozorowaną ucieczką i atakiem na siły rzymskie z zasadzki.

¹⁷ App. *Hann.* 23.103 wskazuje, że podstęp rzeczywiście zadziałał, albowiem pył dawał się Rzymianom we znaki, skutkiem czego nie mogli się zorientować w tym, co się dzieje (ὅπερ ἅπαντα δ' αὐτοὺς ὁ κονιορτὸς ἠνώγει, καὶ οὐκ εἶχον οὐδ' εἰκάσαι τὸ συμβαῖνον). Informacja ta została też wzmocniona przez wskazanie, że Hannibal opóźniał rozpoczęcie działań wojennych w oczekiwaniu na wicher – zob. App. *Hann.* 20.91: καὶ τότε πρᾶσσων ἐς δευτέραν παρέτεινεν ὥραν, ἵνα τὸ πνεῦμα θάσσον ἐπέλθοι.

istnieje możliwość teoretycznego wyjaśnienia zjawisk pogodowych powtarzających się periodycznie i znajdujących się w spektrum obserwacji poczynionej przez Greków zamieszkujących tereny Italii Południowej. Z uwagi na fakt, że przedstawiciele Barkidów posiadali rozległe kontakty z Grekami¹⁸ poprzez istotną platformę kontaktu, stanowiącą przez wyspę Sycylię¹⁹, to powyższa sytuacja nie może być wykluczona. Nie można też oddalić oczywistego przypuszczenia, że pewne niedostępne ogółowi umiejętności mogły być przypisywane Hannibalowi. Według Kasjusza Diona punicki dowódca przewyższał innych ludzi, albowiem do każdej okoliczności potrafił zastosować odpowiednie słowa i czyny²⁰. Posiadał zatem niezwykle zdolności, o których już dosadniej, chociaż wciąż mało precyzyjnie mówi Nepos, wskazując na biegłość (*prudencia*), pozwalającą Kartagińczykowi przewyższać innych dowódców: *Hannibalem tanto preastitisse ceteros imperatores prudentia*²¹. Żadne ze źródeł wprost nie mówi o nadzwyczajnych umiejętnościach Hannibala, jak miało to miejsce w przypadku Pyrrusa, który w przekazie Plutarcha zachował szereg cudownych umiejętności²². Nie oznacza to jednak, że dar przewidywania pogody postrzegany jako umiejętność profetyczna nie mógł być opisywany w przypadku Hannibala, a fragment przechowany przez źródło pośrednie trafił do wypowiedzi Appiana²³, co byłby jedynym echem takiego świadectwa. Jeśli przewidywanie zaistnienia wiatru można powiązać z obecną w źródle pierwotnym profetyczną umiejętnością Hannibala, to może stanowić ona ślad źródła, które powstało w greckim otoczeniu Kartagińczyka i przydawało mu cudowne właściwości. Esencjonalne informacje nie muszą zatem przynależeć do relacji annalistycznej, a mogą być nałożeniem na źródło kliszy przekazu kartagińskiego, mówiącego o cudownych właściwościach Hannibala, zaś to w sensie konceptualnym mogłoby korelować z dotychczasową wiedzą o przekazie Silenosa²⁴.

¹⁸ W. Ameling, *Karthago. Studien zu Militär, Staat und Gesellschaft*, München 1993, s. 151–154.

¹⁹ Relacje te kształtowały się zarówno w obliczu zmagani wojennych (P. Barceló, *Mercenarios hispanos en los ejércitos carthagineses en Sicilia*, [w:] *Atti del II Congresso internazionale di studi fenici e punici*, Roma, 9–14 novembre 1987, vol. 1, Roma 1991, s. 21–26; S. Vassallo, *Guerre e conflitti nella Sicilia centro-settentrionale tra la metà del VI e la fine del V sec. a.C.: una prospettiva archeologica*, [w:] *The fight for Greek Sicily. Society, politics, and landscape*, red. M. Jonasch, Oxford 2020, s. 6–9), jak też w czasie pokoju (L.-M. Hans, *Karthago und Sizilien. Die Entstehung und Gestaltung der Epikratie auf dem Hintergrund der Beziehungen der Karthager zu den Griechen und nichtgriechischen Völkern Siziliens (VI–III Jahrhundert v. Chr.)*, Hildesheim–New York 1983, s. 61–63, 91–102).

²⁰ Cass. Dio 13.54.3: *καὶ τοῦτου καὶ τοῖς καιροῖς ἐπὶ πλεῖστον ἀνθρώπων καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις ἐφῆρμεν*.

²¹ Nep. *Hann.* 1.1.

²² Plut. *Pyrrh.* 3.4–5 opisuje rytuał, podczas którego Pyrrus miał przy składaniu ofiary z koguta zyskiwać moc uzdrawiania, likwidując dolegliwości gastryczne pacjenta poprzez ucisk jego wątroby palcem u nogi, mającym cudotwórcze właściwości.

²³ App. *Hann.* 20.87.

²⁴ Athen. 12. 542a (Causboni); Nep. *Hann.* 13.3; F. Jacoby, *Silenos no. 1*, „Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft” II, Hlbd. 50, Stuttgart 1927, kol. 53–56; K. Meister, *Annibale in Sileno*, „Maia” 1971, nr 23, s. 3–9; D. Briquel, *La propagande d’Hannibal au début de la deuxième guerre punique: remarques sur les fragments de Silènos de Kalèaktè*, [w:] *Actas del IV congreso internacional de estudios fenicos y púnicos*, Cádiz, 2 al 5 de Octubre de 1995, t. 1, Cádiz 2000, s. 123–127; D. Hoyos, *Hannibal’s*

W odniesieniu do podstępu Hannibala w badaniach próbowano też bardziej wyszukanej drogi racjonalizacji. Alexander Dawson sądził, że do pewnego stopnia możliwe było takie zaaranżowanie bitwy przez Hannibala, aby wiatr mógł okazać się jego faktycznym sprzymierzeńcem²⁵. Supozycja ta jest trudna do pogodzenia z danymi źródłowymi, niepozwalającymi jednoznacznie zrozumieć tego, co Appian oddaje przy pomocy słów τοῦ τε πνεύματος τῇ φορᾷ²⁶. Rozwiązania nie przynosi także bardziej szczegółowa w tym względzie relacja Liwiusza, relacjonująca rozbiście obozu przez Hannibala w pobliżu miejscowości Kanny od strony wiatru Wolturnu, który po suchych z powodu gorąca równinach przenosi ogromne tumany kurzu: *prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Volturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit*²⁷. Trudno brnąć dalej w rozważania, które proponuje Dawson, sugerując wykorzystanie drażniącego gazu, mającego spowodować zamieszanie w szeregach rzymskich²⁸. Połączenie sprytu, będącego manifestacją praktycznej i teoretycznej biegłości z nieuczciwym sposobem prowadzenia walki, odkrywa istotną, zakotwiczoną w historiografii cechę wizerunkową Hannibala jako rzymskiego wroga, który nie wygrywa konfrontacji dlatego, że jest lepiej przygotowany, lecz dlatego, że przystępuje do konfrontacji poza wszelkimi regułami gry, kierując się nieuczciwością. Zgodnie z rzymską wizją wydarzeń zwycięstwo pod Kannami jest egzemplifikacją praktycznego zastosowania nieuczciwych metod prowadzenia walki – w tym przypadku zastosowania powszechnie niedostępnej wiedzy przeciwko konwencjonalnie walczącym Rzymianom. Przywołany przykład pokazuje wyraźnie koncepcyjny zamysł, który ułożony został na bazie wcześniejszego motywu. W efekcie z przedstawionych zestawień wyłania się dość spójny obraz charakterystyki kartagińskiego wodza, wpisujący się w koncepcję obrazu punickiej nieuczciwości (*Punica fraus*)²⁹, będącej jednym z elementów programowych rzymskiej historiografii, stawiającej sobie za cel pokazanie Hannibala w roli oszusta (ὑποτετών)³⁰.

Trzy kolejne podstępny w sensie konceptualnym łączą się w relacji Appiana. W ramach drugiego podstępu Appian pisze o ataku zbiegów, przechodzących uprzednio na

dynasty: power and politics in the Western Mediterranean 247–183 B.C., London 2003, s. Ważnym ogniwem pośredniczącym w dystrybucji treści prezentowanych przez Silenosa była relacja Celiusza Antypatra – zob. Cic. *De div.* 1.24.48; H. Hesselbarth, *Historisch-kritisch Untersuchungen zur Dritten Dekade des Livius*, Halle 1889, s. 7; W. Herrmann, *Die Historien des Coelius Antipater. Fragmente und Kommentar*, Miesenheim am Glan 1979, s. 71–77; M. Pohl, *Coelius Antipater: Person und Werk*, „Historia Scribere” 2013, nr 5, s. 423–426; por. M. Wolny, *Silenus of Kale Akte and the propaganda process of building Hannibals image*, „Echa Przyszłości” 2023, t. 24, nr 1, s. 11–25.

²⁵ A. Dawson, *Hannibal and chemical warfare*, „The Classical Journal” 1967, nr 63(3), s. 119.

²⁶ App. *Hann.* 26.111.

²⁷ Liv. 22.43.10 podaje, że Hannibal rozłożył się z obozem w pobliżu miejscowości Kanny od strony wiatru Wolturnu, który po suchych z powodu gorąca równinach przenosi ogromne tumany kurzu: *prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Volturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit*.

²⁸ A. Dawson, op. cit., s. 123.

²⁹ E. Burck, *Einführung in die Dritte Dekade des Livius*, Heidelberg 1950, s. 75.

³⁰ M. Wolny, *Studia nad statusem i kompetencjami dowódców kartagińskich w okresie przewagi Barkidów (237–201 p.n.e.)*, Oświęcim 2016, s. 41–57.

stronę Rzymian (οἷς ὑποκριθεῖσιν αὐτομολεῖν)³¹. Sytuacja, której autor poświęca sporo uwagi, jest doprawdy finezyjna. Appian pisze bowiem, że w momencie, gdy linia rzymskiego szyku miała wytrzymać napór ataku oddziałów Hannibala i Maharbala³², dowódca kartagiński w obliczu nieudanej próby rozbicia linii³³ przeszedł do realizacji przygotowanego uprzednio zadania. Dał znak pięciuset ludziom z formacji celto-iberyjskiej, aby opuścili szeregi kartagińskie i pod pozorem zdrady przeszli na stronę Rzymian. Jako zbiegli za szeregow Hannibala mieli oddać Rzymianom swoje tarcze, włócznie, a także te miecze, które były widoczne³⁴. Prokonsul Gnejusz Serwiliusz³⁵ miał naiwnie pochwalić zbiegów, odbierając im jednak broń i zostawiając – jak sądził – w samych tunikach (χιτῶν). Nie uważał ponadto za właściwe związać zbiegów w obliczu naporu nieprzyjaciół oraz szeregu innych czynników: zbiegli celto-iberyjczycy pozostawiali niekompletnie ubrani, więc teoretycznie nie wzbudzali podejrzeń. Nawet jednak gdyby takie podejrzenia się pojawiły, to prokonsul nie miał czasu, żeby je roztrząsać, ponieważ trwała zacięta bitwa³⁶.

W prezentowanym przez Appiana opisie uderzają dwie kwestie. Przede wszystkim wiarołomstwa dokonują celto-iberyjczycy, a więc grupa, którą szerzej można powiązać z plemionami galijskimi o nienajlepszej reputacji w literaturze antycznej³⁷. Może to przywoływać na myśl pewien skrót myślowy, którym posługiwała się annalistyka rzymska i za którym mniej lub bardziej chętnie podążył Appian. Jednocześnie, jak słusznie przyznaje Francisco Garcia Alonso, wśród szeregu oddziałów najemniczych wykorzystywanych w rejonie Morza Śródziemnego, ważną rolę pełniły również formacje celto-iberyjskie³⁸. Ich udział w bitwie pod Kannami, a także udział w jakimś rodzaju zadania specjalnego nie musi być wykluczony. Druga kwestia, jawiąca się szczególnie wyraźnie, to powiązanie decyzji podjętych przez rzymskie dowództwo z osobą prokonsula Gnejusza Serwiliusza. Zaaranżowana w źródłach sytuacja prowadzi do zdjęcia ciężaru odpowiedzialności z konsulów rzymskich prowadzących bitwę, a także w sposób dramatyczny

³¹ App. *Hann.* 26.111.

³² App. *Hann.* 21.95; L. Cottrell, *Hannibal enemy of Rome*, New York 1961, s. 144.

³³ App. *Hann.* 22.96.

³⁴ Ibidem: Διαπιπτούσης δὲ καὶ τῆσδε τῆς πείρας, ὁ Ἀννίβας τὸ σημεῖον ἐπῆρε τοῖς Κελτίβηρσι τοῖς πεντακοσίοις. οἱ δὲ τῆς τάξεως ἐκδραμόντες ἐς τοὺς Ῥωμαίους μετετίθεντο, καὶ τὰς ἀσπίδας αὐτοῖς καὶ τὰ δόρατα καὶ τὰ ξίφη τὰ φανερά ὄρεγον ὥσπερ αὐτομολοῦντες.

³⁵ Gnejusz Serwiliusz, konsul z poprzedniego roku (217 p.n.e.), jest poświadczony przez Polibiusza (Plb. 3. 114.6, 116.11) jako polityk pełniący funkcje prokonsula, który według świadectwa Liwiusza (Liv. 22.49.16) miał zginąć w bitwie – por. G. De Sanctis, *Storia dei Romani*, t. 3, Torino 1916, s. 60.

³⁶ App. *Hann.* 22.97: καὶ ὁ Σερούλιος αὐτοὺς ἐπαινέσας τὰ μὲν ὅπλα αὐτῶν αὐτίκα παρέῤῃεν, ἐν δὲ μόνους, ὡς ᾤετο, τοῖς χιτῶσιν ἔστησεν ὀπίσω: οὐ γὰρ ἐδοκίμαζε καταδεῖν αὐτομόλους ἐν ὄψει πολεμίων, οὐδὲ ὑπόπτειν ἐν χιτῶσι μόνους ὄρων, οὐδὲ καιρὸς ἦν ἐν τοσῶδε πόνῳ.

³⁷ Zob. Y.A. Dauge, *Le Barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et de civilization*, Brüssel 1981.

³⁸ F. Garcia Alonso, *Roma, Carthago, Íberos y Celtíberos. Las Grandes guerras en la península Ibérica*, Barcelona 2006, s. 67–75.

eksponuje rolę pośpiechu, która w tym przypadku z repertuarem środków wyrazu zwykle towarzyszących organizacji forteli. Warto wskazać przeto, że w literaturze antycznej akcje kartagińskiego przeciwnika, zwłaszcza operacje militarne, zazwyczaj mają charakter nagły (ἐν ᾧ καιρῷ)³⁹, poza tym towarzyszy im tajemnicza atmosfera⁴⁰, powiązana niejednokrotnie ze scenerią w nocy⁴¹. W przytaczanym epizodzie Appian posługuje się pewną konwencjonalną formą, aby przekazać bardzo konkretny komunikat, że wśród wojennej wrzawy nie zauważono podstępu Hannibala polegającego na wyposażeniu rzekomych zbiegów w ostre narzędzia. Tym samym oddział celto-iberyjski jawi się jako formacja podstępnych i wyrafinowanych morderców, rzucających poważny cień na decyzje Kartagińczyka. Osadzenie rzymskiego prokonsula w roli oszukanego może z kolei stanowić konceptualne wprowadzenie do pokazania, że w całej sytuacji rysuje się jednak jakaś nadzieja dla Rzymian, albowiem oszukanym w poprzedniej batalii roku 217 p.n.e. był zaufany w sobie jakoby konsul Gajusz Flaminiusz⁴², tym razem ofiarą podstępu pada były konsul. Może to sugerować, że główne dowództwo rzymskie tym razem bardziej koncentruje się na możliwościach zaistnienia podstępów i mimo ostatecznej przegranej wymowa passusów Appiana pozostawia ważną naukę pozwalającą Rzymianom wyciągać korzystne dla nich wnioski. Konstatację tę wspiera ponadto wzmianka Appiana traktująca o tym, że Hannibal sam zajął miejsce naprzeciwko konsula Emiliusza Paulusa, którego považał ze względu na jego doświadczenie wojenne: τὸ δὲ μέσον αὐτὸς εἶχε κατὰ δόξαν Αἰμιλίου τῆς ἐμπειρίας⁴³.

Na płaszczyźnie relacji Appiana przedstawiony podstęp łączy się z kolejnym fortem (στρατήγημα), stanowiącym przez pozorowany odwrót oddziałów Libijczyków, które miały zasymulować ucieczkę z pola bitwy w kierunku gór: σπεῖραι δ' ἔτεραι Λιβύων

³⁹ Plb. 3.74.1; M. Wolny, *Studia nad statuem...*, s. 90–91. O problematyce podstępów Hannibala u Polibiusza zob. F.W. Walbank, *A historical commentary on Polybius*, t. 1, Oxford 1957, s. 412.

⁴⁰ Liv. 21.27. 2–3: *quam oculatissime traiecit omni circumducere agmen*.

⁴¹ Plb. 3.42.6: ἐπιγενομένης τῆς τρίτης νυκτὸς ἐξαποστέλλει μέρος τι τῆς δυνάμεως; Liv. 21.27.3: *vigilia prima noctis*; 22.6.11: *nocte consecutus erat*; 22.16.5: *ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus principio noctis furtim succedere ad montes satatuit*. Nagromadzenie sformułowań w rodzaju *ludibrium*, *terribilis*, *commentus* czy *frustrabilis* może stanowić reminiscencje przekazu annalistycznego. Funkcją tych wprowadzonych elementów jest budowanie dramaturgii. Przykładem występowania tego rodzaju koncepcji jest przedstawiony przez Appiana opis podstępu Hannibala, polegającego na przyczepieniu płonących łuczów do wolich rogów – zob. App., *Hann.* 14.60–15.65; por. Nep. *Hann.* 5.2; Plut. *Fab.* 6.3 i nast.; Zon. 8.26.1–2; Sil. 7.268 i nast.; Frontin 1.5.28; Polyæn. 6.38.8; J. Seibert, *Forschungen zu Hannibal*, Darmstadt 1993, s. 224.

⁴² Ocena Gajusza Flaminiusza w historiografii antycznej jest efektem wysycenia źródeł krytycznym poglądem arystokracji senatorskiej, implikowanym przez przynależność tego polityka do grupy *homines novi*. Interesujące rozważania w tej sprawie podjął G. Brizzi, *Riflessioni sulla morte di un console*, [w:] *Studi di storia annibalica*, red. G. Brizzi, Faenza 1984, s. 33–43. Na temat działalności politycznej i udziału Gajusza Flaminiusza w pracach legislacyjnych zob. M. Wolny, *Lex Claudia de nave senatorum – possibilities of new interpretations*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2019, nr 3, s. 105–113.

⁴³ App. *Hann.* 20.90.

προσεποιήσαντο φεύγειν ἄχρι τῶν ὁρῶν, συναλαλάξασαι μέγα⁴⁴. Podniesiono przy tym przeogromny krzyk (συναλαλάξω), mający być kluczowym znakiem (σύμβολον) dla dalszych działań. Celem tej operacji było bowiem wywabienie części oddziałów walczących po stronie Rzymian i sprowokowanie ich do pościgu, tak aby znalazły się w trudniejszej dla siebie topograficznej scenerii⁴⁵, a także żeby zmuszone były tam stoczyć bitwę z zamaskowanymi do tej pory oddziałami Hannibala, na co nałożyła się sytuacja związana z pierwszym podstępem, czyli silnie wiejącym wiatrem⁴⁶. W odniesieniu do tej sytuacji Nicola Biffi, autorka jednego z najważniejszych obecnie komentarzy do ksiąg „wojny Hannibala”, zwraca uwagę na ten szczegół, który nie pojawia się ani u Polibiusza, ani u Liwiusza, co nie oznacza jednak, że należy go traktować w kategoriach wymysłu Appiana lub jego źródła⁴⁷. Biffi wskazuje przy tym, że jeśli pominąć prezentację krajobrazu⁴⁸, a także dramaturgiczną stylizację obecną u Appiana, to zaprezentowany manewr taktyczny wcale nie jest niewiarygodny, a zatem można przyjąć, że jak najbardziej mógł być częścią planu strategicznego przygotowanego przez Hannibala na tę bitwę⁴⁹. Warto zauważyć, że z punktu widzenia działań operacyjnych zastosowanych w bitwie pod Kannami odciągnięcie części sił przejmujących kartagińską siłę uderzeniową miało za zadanie osłabić zdolność operacyjną strony rzymskiej⁵⁰. Biorąc pod uwagę całokształt ekonomii sił w tym starciu, każde działanie na rzecz osłabienia potencjału Rzymian działało na korzyść Hannibala. W tym rozumieniu anihilacja odciągniętych oddziałów mogła być działaniem wpisującym się w powyższy schemat. Uciekinierzy pozorujący odwrót teoretycznie mogli prowadzić pościg w konkretne i przygotowane do tego miejsce, ale potwierdzenie tej spekulacji napotyka zdecydowanie więcej wątpliwości, implikowanych przede wszystkim przez trudność przyłożenia rekonstrukcji bitwy do realiów topograficznych. Analogiczny kłopot przedstawia czwarty podstęp (στρατηγήμα) opisany przez Appiana. Wedle zawartego w jego pracy opisu zasadzka położona była w konkretnym miejscu, pełnym przepaścistych, głębokich wąwozów (φαραγγώδης), znajdujących się wokół góry (ὄρος) i pozwalających na pomieszczenie tam konnicy i lekkobrojnnych, który otrzymali polecenie, aby uderzyli na tyły wroga, kiedy dojdzie do zwarcia szyków: ἔπειτα ἐς ὄρος περίφυτον καὶ φαραγγῶδες ἰππέας προενήδρευσε καὶ ψιλούς, οἷς εἶρητο, ὅταν

⁴⁴ App. *Hann.* 22.98.

⁴⁵ Ibidem: σύμβολον δ' ἦν ἡ βοή τοῖς ἐν ταῖς φάραξι κεκρυμμένοις ἀναστρέφειν ἐς τοὺς διώκοντας.

⁴⁶ App. *Hann.* 22.99: καὶ εὐθὺς οἱ τε ψилоὶ καὶ ἱππεῖς ἐκ τῆς ἐνέδρας ἐξεφαίνοντο, καὶ τὸ πνεῦμα κατέβαινε πολὺ καὶ ζοφῶδες, ἐς τὰς Ῥωμαίων δυνεῖς μετὰ κονιορτοῦ φερόμενον.

⁴⁷ N. Biffi, *La guerra contro Annibale. Introduzione, testo, traduzione e commento*, Bari 2015, s. 186.

⁴⁸ Zon. 9.1.9.

⁴⁹ N. Biffi, *La guerra contro Annibale*, s. 186: *Un diversivo tattico del genere qui descritto non ha nulla di inverosimile e può benissimo essere stato compreso nel piano strategico preparato da Annibale per questa battaglia.*

⁵⁰ G. Brizzi, *Sulla battaglia di Canne*, w: *Annibale. Un viaggio – Catalogo della mostra*, „Musei Capitolini” 2017, s. 105.

αἱ φάλαγγες ἔργων ἔχωνται⁵¹. Informacja Appiana, który właśnie w zasadzkach przygotowanych przez Hannibala w wąwozach (τοῖς ἐν μέσαις ταῖς φάραγγι κεκρυμμένοις) upatruje czwartego podstępu⁵², budzi oczywisty sceptycyzm, ponieważ koresponduje z szerokim repertuarem zaprezentowanym w literaturze antycznej, która nieomal każdej ważniejszej operacji militarnej przydaje ten atrybut. Zgodnie z intencją historiografii czytelnik śledzący doniesienia źródeł antycznych dotyczących postępów Hannibala zanim dotrze do opisu bitwy pod Kannami, napotka zatem cały repertuar nieuczciwych zabiegów, wśród których wyróżniają się uderzenie na tyły wroga w bitwie z barbarzyńcami nad Rodanem⁵³, poprzez próby oskrzydlenia Rzymian nad Ticinusem, pozorowane akcje przeprawy przez Trebię, zasadzkę Magona⁵⁴ czy wspomniane już nocne przepędzenie bydląt z płonącymi łuczycami przywiązanych do rogów, aż po bitwę nad Jeziorem Trazymeńskim (217 p.n.e.), będącą w świetle źródłowej prezentacji gigantyczną zasadzką⁵⁵. Obrazowi tej militarnej nieuczciwości towarzyszy starannie dobrany repertuar leksykalny budujący odpowiednią atmosferę.

Wydaje się, że pewne wymowne światło na całą sekwencję, w której mowa jest o czterech podstępach wojennych, rzuca ostatnia uwaga Appiana. Autor ten wyraźnie wskazuje na to, że Hannibal wygrał starcie z Rzymianami nie dlatego, że był lepiej przygotowany, lecz dlatego, że dokonał oszustwa⁵⁶. W naturalnej sekwencji literackiej Appian pokazuje również pokłosie bitwy. W swoim opisie podaje, że zaraz po bitwie Hannibal wyszedł zobaczyć poległych, zaś widząc zabitych najdzielniejszych spośród swoich ludzi, począł jęczeć z żalu i zalewając się łzami, mówił, że nie pragnie więcej takiego zwycięstwa: εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ἔργου τοὺς πεσόντας ἐπῆει, θεώμενος δὲ τῶν φίλων τοὺς ἀρίστους ἀνηρημένους ὁμῶς, καὶ δακρύσας εἶπεν οὐ χρήζειν ἑτέρας τοιαύτης νίκης⁵⁷. Wyrażoną uwagę wzmacnia odniesienie do Pyrrusa, który jako poprzednik Hannibala walczący w Italii i odnoszący zwycięstwo pod Kannami okupione wielkimi stratami miał również zachować się w podobny sposób: ὁ καὶ Πύρρον φασὶν εἶπεν πρὸ αὐτοῦ, τὸν Ἠπειροῦ βασιλέα, Ῥωμαίων κάκεῖνον ἐν Ἰταλίᾳ κρατοῦντα σὺν ὁμοίᾳ ζημίᾳ⁵⁸.

Tak więc w świetle całego literackiego opisu staje się jasne, że bitwa pod Kannami musiała stanowić popis nieuczciwej inwencji Hannibala. Nie można też wykluczyć,

⁵¹ App. *Hann.* 20.87.

⁵² App. *Hann.* 26.111.

⁵³ Plb. 3.42.9; Liv. 21.27.6; M. Wolny, *Kłopoty Hannibala z przekroczeniem rzeki Rodan*, „Nowy Filomata” 2006, nr 10(2), s. 111–115; idem, *Hannibal w Italii (218–217 p.n.e.). Studia nad uwarunkowaniami początkowych sukcesów kartagińskich*, Olsztyn 2007, s. 176.

⁵⁴ M. Wolny, *Operacyjny oddział Magona w bitwie nad rzeką Trebią 218 p.n.e.*, „Do-So-Mo. Fascicula Mycenologica Polona” (Fascicula Classica) 2002–2003, nr 4–5, s. 167–175.

⁵⁵ T. Schmitt, *Hannibals Siegeszug. Historiographische und historische Studien vor allem zu Polybios und Livius*, München 1991, s. 119.

⁵⁶ Por. N. Biffi, *La guerra contro Annibale*, s. 191.

⁵⁷ App., *Hann.* 26.111.

⁵⁸ Ibidem.

że użycie przez Appiana przymiotnika *σπάνιος* na określenie zwycięstwa unikalnego w swojej wielkości⁵⁹, podkreślającego wyjątkowość bitwy, może ogniskować w sobie całą wiedzę na temat nieuczciwości Kartagińczyka, mając ostatecznie wydźwięk pejoratywny, korespondujący z zawartą u Liwiusza frazą charakteryzującą profil osobowości Hannibala przy pomocy słów *perfidia plus quam punica*⁶⁰. Zdaniem Nicoli Biffi zabiegi odwołujące się wyeksponowania cech wykraczających poza standardową charakterystykę dobrego dowódcy poczynione zostały w sposób zamierzony, aby zdyskredytować lub radykalnie umniejszyć wartość Hannibala i wpisać go w konwenans znie-nawidzonego wroga. Trudno jednak zgodzić się z twierdzeniem badaczki, wedle którego niniejsza charakterystyka jest wspierana przez rzekome świadectwo płaczu dowódcy po śmierci przyjaciół (*cui pare funzionale anche la pretesa testimonianza sul suo pianto per la morte degli amici*). Biffi przyznaje przy tym warunkowo, że gdyby ta relacja była prawdziwa, to nie mogłaby pochodzić z żadnego innego źródła jak tylko z przekazu prokartagińskiego lub relacji naocznego świadka⁶¹. Bezsprzecznie jednak ta opowieść nie wspiera relacji o podstępach Hannibala-oszusta, ponieważ prowadzi do złagodzenia jego ponurego rysu wizerunkowego i sprzyja humanizowaniu tej postaci, która roni łzy nad tragedią poległych przyjaciół. Proweniencja tej informacji wydaje się zatem złożona⁶², do czego trzeba będzie jeszcze wrócić, jednak bez względu na genezę tej historii fragment ten zupełnie nie łączy się z reasumpcją wygranej bitwy jako efektu czterech podstępów. Dlaczego więc Appian wykorzystał tę informację? Wydaje się, że są można wskazać na dwa zasadnicze powody tego postępowania. Po pierwsze, autor chciał przyrównać Hannibala do Pyrrusa i w ten sposób zaznaczyć tragizm postaci, które porwały się na konfrontację z Rzymem. Po drugie, zwycięstwo Hannibala zestawione ze zwycięstwem Pyrrusa miało być pokazane jako iluzoryczne i miało wspierać nadzieję Rzymian na ostateczne zwycięstwo. W tym sensie może łączyć się z relacją o oszukany prokonsulu Serwiliuszu, będąc jednocześnie jedną z matryc dla przekazu Appiana. Idąc tym tropem, można byłoby wnioskować przekaz annalistyczny, który zaczerpnął informację o łzach Hannibala z przekazu prokartagińskiego. To byłoby wysoce kunsztowne założenie. Do poszukiwań prawdziwego rdzenia tej opowieści Biffi odnosi się ze sceptycyzmem i dostrzega się w nim wykorzystanie toposu polegającego na kontekstowym odniesieniu do podobnej reakcji Pyrrusa⁶³. Również zwraca uwagę na potrzebę pocieszenia Rzymian

⁵⁹ Ibidem: *Ἀννίβας δὲ νίκην ἀρίστην τε καὶ σπάνιον ἐξενεγκάμενος ἡμέρας.*

⁶⁰ Liv. 21.4.9.

⁶¹ N. Biffi, *La guerra contro Annibale*, s. 191.

⁶² I. Hahn, *Appian und seine Quellen*, [w:] *Romanitas-Christianitas. Untersuchungen zur Geschichte und Literatur der römischen Kaiserzeit. Johannes Straub zum 70. Geburtstag am 18. Oktober 1982 gewidmet*, red. G. Wirth, Berlin–New York 1982, s. 251–276.

⁶³ N. Biffi, *La guerra contro Annibale*, s. 192, co miałyby prowadzić na ślad Fabiusza Piktora – zob. D. Timpe, *Fabius Pictor und die Anfänge der römischen Historiographie*, seria: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, 1.2, Berlin 1972, s. 928–968.

po porażce poniesionej na terytorium Apulii, poprzez wskazanie, że po stronie przeciwnika zwycięstwo również nie było mniej krwawe⁶⁴.

Cztery podstępny wojenne Hannibala, dzięki którym, jak informuje Appian, dowódca miał wygrać bitwę pod Kannami, są precedensowym zestawieniem czynników budujących niepochlebny wizerunek Kartagińczyka. Szczegółowe przebadanie tego fragmentu wskazuje na to, że u podstaw tej konstrukcji legły złożone i wielorakie tradycje poprzednich źródeł. Konstrukcję finalnie zaprezentowaną przez Appiana należy zatem postrzegać jako zespolenie kilku tradycji. Mamy tu, po pierwsze, do czynienia z przekazem wywodzącym się ze źródła greckiego i mającym charakter prokartagiński. Jego zadaniem było budowanie pozytywnego wizerunku Hannibala, co widoczne jest szczególnie przy opisie pierwszego podstępu, czyli działania wiatru. W założonej relacji Kartagińczyk wykazuje się wiedzą lub nadprzyrodzonymi zdolnościami pozwalającymi przewidzieć warunki atmosferyczne, co może pochodzić z kanonu opowieści kreujących niezwykły wizerunek dowódcy, a autorstwa tych historii nakazuje upatrywać w postaci Silenosa. Po drugie, efekt pracy Appiana polega na relacji świadków, które zostały przetworzone przez przekaz annalistyczny, co dotyczy szczególnie trzeciego podstępu, czyli pozorowanej ucieczki oddziałów Hannibala z pola bitwy. Po trzecie, w analizowanym fragmencie mamy również najpewniej do czynienia z objawem czystej inwencji annalistycznej, co obrazuje opis podstępu drugiego i przypuszczalnie czwartego. Przypuszczenie to zasada się na obserwacji, że przekaz ten wchodzi w rejony koncepcji moralnych, mających służyć dalszemu budowaniu konstrukcji sprzyjającej pozytywnemu obrazowi Rzymu, co koreluje szerzej z rzymską ideologią i jest przez nią przyjmowane. Dowody znajdują się oczywiście po stronie epickiej, kiedy zapowiadany przez Dydona mściciel zadaje Rzymianom ciosy, ostatecznie jednak pozostając jedynie w spektrum próby, mającej za zadanie sprawdzić hart ducha i dzielność atakowanego narodu. Te założenia twórczo rozwijane w okresie cesarstwa rzymskiego stawały się jasne i atrakcyjne dla twórców różnych gatunków literackich – zarówno epiki, jak i historiografii⁶⁵. Korzystając ze zróżnicowanej materii źródłowej, Appian poskładał zatem pożądaną z punktu widzenia rzymskiej ideologii fragment obrazu działań Hannibala, użyteczny do zarysowania całościowego profilu wizerunkowego Kartagińczyka, którego przewaga miała polegać na nieuczciwości, prowadzącej ostatecznie do jego zguby, a umożliwiającej Rzymianom dalszą pracę nad samodoskonaleniem i podążaniem w kierunku tworzenia podstaw wiecznego trwania Imperium.

⁶⁴ I. Hahn, op. cit., s. 268; N. Biffi, *La guerra contro Annibale*, s. 192.

⁶⁵ M. Wolny, *Actor in the theatre of the gods – Hannibal's dream in Silius Italicus' Punica (3.163–221)*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 2025, t. 112, s. 113–134.

Bibliografia

- Ameling W., *Karthago. Studien zu Militär, Staat und Gesellschaft*, München 1993.
- Barceló P., *Mercenarios hispanos en los ejércitos carthagineses en Sicilia*, [w:] *Atti del II Congresso internazionale di studi fenici e punici*, Roma, 9–14 novembre 1987, vol. 1, Roma 1991.
- Biffi N., *La guerra contro Annibale. Introduzione, testo, traduzione e commento*, Bari 2015.
- Briquel D., *La propagande d'Hannibal au début de la deuxième guerre punique: remarques sur les fragments de Silènos de Kalèaktè*, [w:] *Actas del IV congreso internacional de estudios fenicos y púnicas*, Cádiz, 2 al 5 de Octubre de 1995, t. 1, Cádiz 2000.
- Brizzi G., *Pol. IX, 24, 4–8: Annibale e il suo <doppio>*, [w:] *Studi di storia annibalica*, red. G. Brizzi, Faenza 1984.
- Brizzi G., *Riflessioni sulla morte di un console*, [w:] *Studi di storia annibalica*, red. G. Brizzi, Faenza 1984.
- Brizzi G., *Sulla battaglia di Canne*, [w:] *Annibale. Un viaggio – Catalogo della mostra*, „Musei Capitolini” 2017.
- Bucher G.S., *The origins, program and composition of Appian's Roman History*, „Transactions of the American Philological Association” 2000, nr 130.
- Buchholz M., *Die Quellen des Appian und Dio Cassius für die Geschichte des zweiten punischen Krieges*, Pyritz 1872.
- Burck E., *Einführung in die Dritte Dekade des Livius*, Heidelberg 1950.
- Christ K., *Zur Beurteilung Hannibals*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 1968, nr 17(4).
- Cottrell L., *Hannibal enemy of Rome*, New York 1961.
- Dauge Y.A., *Le Barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et de civilization*, Brüssel 1981.
- Dawson A., *Hannibal and chemical warfare*, „The Classical Journal” 1967, nr 63(3).
- De Sanctis G., *Storia dei Romani*, t. 3, Torino 1916.
- Garcia Alonso F., *Roma, Carthago, Íberos y Celtiberos. Las Grandes guerras en la península Ibérica*, Barcelona 2006.
- Gils van L., Kroon C., *Discourse-linguistic strategies in Livy's account of the battle at Cannae*, [w:] *Textual strategies in ancient war narrative: Thermopylae, Cannae and beyond*, red. L. van Gils, I. de Jong, C. Kroon, seria: Amsterdam Studies in Classical Philology nr 29, Amsterdam 2019.
- Goldmann B., *Einheitlichkeit und Eigenständigkeit der Historia Romana des Appian*, Hildsheim 1988.
- Hahn I., *Appian und seine Quellen*, [w:] *Romanitas-Christianitas. Untersuchungen zur Geschichte und Literatur der römischen Kaiserzeit. Johannes Straub zum 70. Geburtstag am 18. Oktober 1982 gewidmet*, red. G. Wirth, Berlin–New York 1982.
- Hans L.-M., *Karthago und Sizilien. Die Entstehung und Gestaltung der Epikratie auf dem Hintergrund der Beziehungen der Karthager zu den Griechen und nichtgriechischen Völkern Siziliens (VI–III Jahrhundert v. Chr.)*, Hildesheim–New York 1983.

- Herrmann W., *Die Historien des Coelius Antipater. Fragmente und Kommentar*, Miesenheim am Glan 1979.
- Hesselbarth H., *Historisch-kritisch Untersuchungen zur Dritten Dekade des Livius*, Halle 1889.
- Hoyos D., *Hannibal's dynasty: power and politics in the Western Mediterranean 247–183 B.C.*, London 2003.
- Klotz A., *Appians Darstellung des Zweiten Punischen Krieges. Eine Voruntersuchung zur Quellenanalyse der dritte Dekade des Livius*, Padeborn 1936.
- Liedl Ch.G., *Appians <Annibaie>: Aufbau – Darstellungstendenzen – Quellen*, seria: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, 34.1, Berlin 1993.
- Meister K., *Annibale in Sileno*, „Maia” 1971, nr 23.
- Miles R., *Hannibal and propaganda*, [w:] *A companion to the Punic wars*, red. D. Hoyos, Malden 2011.
- Pohl M., *Coelius Antipater: Person und Werk*, „Historia Scribere” 2013, nr 5.
- Seibert J., *Forschungen zu Hannibal*, Darmstadt 1993.
- Schmitt T., *Hannibals Siegeszug. Historiographische und historische Studien vor allem zu Polybios und Livius*, München 1991.
- Stepper R., *Politische Parolen und Propaganda im Hannibalkrieg*, „Klio” 2006, nr 88.
- Timpe D., *Fabius Pictor und die Anfänge der römischen Historiographie*, seria: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, 1.2, Berlin 1972.
- Vassallo S., *Guerre e conflitti nella Sicilia centro-settentrionale tra la metà del VI e la fine del V sec. a.C.: una prospettiva archeologica*, [w:] *The fight for Greek Sicily. Society, politics, and landscape*, red. M. Jonasch, Oxford 2020.
- Vogt J., *Das Hannibal-Portrait im Geschichtswerk des Titus Livius und seine Ursprünge*, Freiburg im Breisgau 1953 (Diss.).
- Walbank F.W., *A historical commentary on Polybios*, vol. 1, Oxford 1957.
- Walbank F.W., *A historical commentary on Polybios*, vol. 2, Oxford 1967.
- Wolny M., *Actor in the theatre of the gods – Hannibal's dream in Silius Italicus' Punica (3.163–221)*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 2025, t. 112.
- Wolny M., *Hannibal w Italii (218–217 p.n.e.)*. *Studia nad uwarunkowaniami początkowych sukcesów kartagińskich*, Olsztyn 2007.
- Wolny M., *Inhumana crudelitas wodza Hannibala*, „Echa Przeszłości” 2014, t. 15.
- Wolny M., *Kłopoty Hannibala z przekroczeniem rzeki Rodan*, „Nowy Filomat” 2006, nr 10(2).
- Wolny M., *Lex Claudia de nave senatorum – possibilities of new interpretations*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2019, nr 3.
- Wolny M., *Operacyjny oddział Magona w bitwie nad rzeką Trebią 218 p.n.e.*, „Do-So-Mo. Fascicula Mycenologica Polona” (Fascicula Classica) 2002–2003, nr 4–5.
- Wolny M., *Silenus of Kale Akte and the propaganda process of building Hannibals image*, „Echa Przeszłości” 2023, t. 24, nr 1.

Wolny M., *Studia nad statusem i kompetencjami dowódców kartagińskich w okresie przewagi Barkidów (237–201 p.n.e.)*, Oświęcim 2016.

Hannibal's four stratagems in the battle of Cannae (216 BCE) in Appian's account (*Hann. 26.111*) – transformation of the Carthaginian statesman's image in service of Roman propaganda

Summary: In his summary of the Battle of Cannae (216 BCE), Appian of Alexandria concludes that Hannibal scored a massive victory through four military stratagems: by making use of the force of the wind, by the feigned desertion of the troops to the Roman side, by the false retreat of some troops, and by hiding some of the troops in the ambushes in the ravines. The aim of this article was to determine the provenance of Appian's account and to assess the extent to which it was influenced by the annalistic tradition. Based on the research findings, the author concluded that Appian's report was largely based on the complex and multiple traditions of previous historical sources, primarily the annalistic tradition that was deeply rooted in Roman moral didacticism. Therefore, his final account should be perceived as a combination of several traditions: the Greek pro-Carthaginian narrative, witness reports cited in annalistic sources, and pure invention in keeping with the annalistic tradition. The ultimate goal of Appian's narrative was to portray Hannibal as a negative character who resorted to deception (στρατήγημα) and acted as a fraud (ὑποκρίων). Therefore, Appian selectively incorporated accounts that cast a negative light on Hannibal to fashion a narrative that was consistent with the Roman ideology. According to the report, the Carthaginian general's advantage could be fully attributed to dishonesty, ultimately leading to his ruin. In turn, the defeat challenged Romans' endurance and inspired efforts at self-renewal, thus laying the foundations for an Empire that would claim eternity.

Keywords: ancient historiography, Appian, Hannibal, battle of Cannae, ruse

Die vier Kriegslisten Hannibals bei Cannae (216 v. Chr.) nach Appian (*Hann. 26.111*) – Veränderungen am Bild des Karthagers im Dienste der römischen Propaganda

Zusammenfassung: Appian von Alexandria stellt in seiner Schilderungen der Schlacht von Cannae (216 v. Chr.) fest, dass Hannibal dort dank vier militärischer Listen einen großen Sieg errungen habe: Er nutzte den Windstoß, den Angriff von Deserteuren, die zuvor zu den Römern übergelaufen waren, und einer vorgetäuschten Flucht eines Teils seiner Truppen und erleichterte sich den Erfolg, indem er einen Teil seiner Truppen in Schluchten versteckte. Das Ziel der vorliegenden Arbeit ist es, die Herkunft von Appians Aussage zu bestimmen, um festzustellen, inwieweit sie von der Überlieferung der Annalen abhängt. Als Ergebnis seiner Untersuchungen kommt der Autor des Beitrags zu dem Ergebnis, dass dieser Konstruktion komplexe und vielfältige Traditionen früherer Quellen zugrunde liegen, wobei die in der römischen Morallehre verwurzelte annalistische Tradition überwiegt. Die von Appian schließlich vor-

gestellte Darstellung sollte daher als eine Verschmelzung mehrerer Traditionen betrachtet werden – der griechischen pro-karthagischen Überlieferung, der in den annalistischen Quellen enthaltenen Augenzeugenberichte sowie der reinen Ausgeburten der annalistischen Tradition. Letztendlich zielte Appians Bericht darauf ab, Hannibal als negative Figur darzustellen, die List (στρατήγημα) anwendet und somit die Rolle eines Betrügers (ὑποτελών) spielt. Appian setzte also den aus Sicht der römischen Ideologie gewünschten Teil des Bildes von Hannibals Handlungen zusammen. In diesem Zusammenhang beruhte die Überlegenheit des karthagischen Feldherrn auf seiner Unehrllichkeit, die letztendlich zu seinem Untergang führte. Die auf die Probe gestellten Römer hingegen sollten dadurch motiviert werden, weiter an sich zu arbeiten und die Grundlagen für den ewigen Fortbestand des Imperiums zu schaffen.

Schlüsselwörter: Antike Geschichtsschreibung, Appian, Hannibal, Schlacht bei Cannae, List

Cztery podstępny Hannibala pod Kannami (216 p.n.e.) w ujęciu Appiana (*Hann.* 26.111) – transformacje wizerunku Kartagińczyka w służbie rzymskiej propagandy

Streszczenie: Appian z Aleksandrii w swoim podsumowaniu bitwy pod Kannami (216 p.n.e.) stwierdza, że Hannibal odniósł tam wielkie zwycięstwo dzięki zastosowaniu czterech podstępów wojennych: uczynił użytek z podmuchu wiatru, ataku zbiegów przechodzących uprzednio na stronę Rzymian, pozorowanej ucieczki części oddziałów, a także ułatwił sobie sukces dzięki ukryciu części wojsk zasadzce umieszczone w wąwozach. Celem przedłożonej pracy jest próba określenia proveniencji wypowiedzi Appiana pod kątem poczynienia rozpoznania, na ile jest ona zależna od przekazu annalistycznego. W efekcie przeprowadzonych badań autor artykułu dochodzi do wniosku, że u podstaw tej konstrukcji legły złożone i wielorakie tradycje poprzednich źródeł, z przewagą tradycji annalistycznej zakorzenionej w moralnym dydaktyzmie rzymskim. Konstrukcja finalnie zaprezentowana przez Appiana powinna być zatem postrzegana jako zespolenie kilku tradycji – greckiego przekazu prokartagińskiego, relacji świadków zawartej w źródłach annalistycznych, a także czystej inwencji tradycji annalistycznej. Finalnie relacja Appiana, miała na celu pokazanie Hannibala jako negatywnej postaci stosującej fortel (στρατήγημα), a więc znajdującej się w roli oszusta (ὑποτελών). Appian poskladał zatem pożądaną w punktu widzenia rzymskiej ideologii fragment obrazu działań Hannibala. W świetle tej konstrukcji przewaga kartagińskiego dowódcy miała polegać na jego nieuczciwości, prowadzącej ostatecznie do jego zguby. Rzymianie natomiast wystawieni na próbę mieli zyskać motywację do dalszej pracy nad samodoskonaleniem i podążaniem w kierunku tworzenia podstaw wiecznego trwania Imperium.

Słowa kluczowe: historiografia antyczna, Appian, Hannibal, bitwa pod Kannami, fortel

